

10 321
C 3063/75

ČASOPIS MATICE MORAVSKÉ

Z diskuse o dělnickém hnutí na Moravě:

Kolejka J., Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku v letech 1917—1921. — *Peša V.*, K bojům venkovského lidu na Moravě a ve Slezsku v letech 1917—1921. — *Mlýnský J.*, K národnostní politice marxistické levice v letech 1918—1920. — *Laichman M.*, Časopisy marxistické levice sociální demokracie na Moravě. — *Bartošová Š.* - *Bieberle J.*, Boje moravských železničářů v roce 1920. — *Sirovátka O.*, Rok 1920 v písních a vyprávěních dělníků na Rosicko-Oslavansku.

Člá n k y: *Válka J.*, Studie k výrobní struktuře feudálního velkostatku v 17. století. — *Radimský J.*, Produkce obilí na Moravě na sklonku 16. století.

Z d r o b n ý c h č l á n k ů: *Šindelář B.*, O významu nejstarších překladů ze spisů Benjamína Franklina do češtiny. — *Lajkep Zd.*, Příspěvek k otázce styků českých a moravských buditelů v období národního obrození.

Zprávy a literatura.

ROČNÍK 75/1956

ČÍSLO 1-2

Jejich v censuře ležící spisy se těším, jen bych Jim tu radu dal, aby to v Holomouci tisknout nedávali, protože tam dobrého korektora za českého není a všechno se chybami tiskařskými náramně zhyzdí. Dá-li se to ještě dělat, mohli by si spisy sem poslat a psát, jaký honorár by za ně chtěli, a když by to zde někdo do tisku přijal, vzal bych korekturu na sebe, že by pak jistě z toho radost měli. Také Jim radím, aby to po opisovateli vždy ještě jednou přehlédl, protože málokterý bez chyb opisuje a v tisku pak i z nejlepšího rukopisu ještě mnoho chyb nadělají.“

Gallaš se prakticky zúčastnil časopiseckého podnikání Hýblova. Je rovněž známo, že snahou Hýblovou bylo, získat pro své časopisy co nejširší okruh spolupracovníků a přispěvatelů. Hýblovy časopisy měly prostého českého čtenáře nejen poučit, nýbrž i pobavit. Upozorněn žertovnými hanáckými básněmi a povídkami v Gallašově Muze moravské na možnost získat je i pro Rozmanitosti, vybízel často Gallaše k zaslání právě těchto hanáckých „kousků“ (v listech 10. XII. 1817, 15. V. 1818). Kromě historických povídek a překladu z Šimona Lomnického uveřejnil Gallaš skutečně v „Rozmanitostech“ hanáckou báseň (roku 1819, sv. O, str. 85—87) a hanácké povídačky už v roce 1815, sv. Q, str. 63—67. Celkem otiskl Hýbl v Rozmanitostech sedm Gallašových prací. Zda přispěl i do ostatních Hýblových časopisů, neměl jsem dosud možnost zjistit.

Za tuto spolupráci byl Hýbl Gallašovi velmi vděčný a poslal mu za to přeloženou Hammerschmiedtovu makaronskou báseň Allegoria...²³⁾ Ve spolupráci Hýbla s Gallašem nutno tedy vidět kladný prvek ve vztazích českých a moravských literátů. Svědčí o tom, že literární a buditelská činnost některých Moravanů přesáhla význam regionální a platně zasáhla do celkového obrozenského zápasu v první polovině 19. století.

Hýblovy dopisy jsou kromě toho důležité i pro badatele, který se zajímá přímo o Hýbla samotného, poněvadž v nich Hýbl často vyslovuje názory o svém časopiseckém podnikání i o svých budoucích plánech.

Josef Skulina: K OTÁZCE VZNIKU NÁŘEČÍ NA SEVEROVÝCHODNÍ MORAVĚ.

1. Skutečnost, že dialekty mají svou strukturu a že jsou ústrojnou součástí národního jazyka, vyžaduje si v plné míře, aby se dialekty zkoumaly v dialektické souvislosti se spisovným jazykem, s nímž tvoří nedílnou jednotu národního jazyka v širším smyslu. Není tedy nejmenší pochyby o tom, že studium nářečí má veliký význam, neboť dialekty jsou důležitým pramenem poznání národního jazyka.

²³⁾ Jan Florián Hammerschmiedt (1652—1735): Allegoria, Proteus felicitatis et miseriae čechicae (1715), Hýbl vydal roku 1817, později Jireček 1860 a Bačkovský 1891.

S hlediska marxistického pojetí vývoje jazyka je obecně známo, že jazyk souvisí s myšlením a vzniká zároveň s ním při lidské činnosti, která je závislá na různých společenských činitelích. Poněvadž jazyk je jev společenský, nelze vnitřní zákony jeho vývoje zkoumat jinak než v nerozlučné spojitosti s dějinami jeho nositele, národa, který je tvůrcem a nositelem jazyka. Nejinak je tomu i při zkoumání historického vývoje českého národního jazyka,¹⁾ který se vyvíjel podle svých vnitřních zákonů. Třeba tu mít na mysli, že vnitřní zákony vývoje národního jazyka jsou konkrétní realizací obecných zákonů, která se projevuje v konkrétních historických podmínkách vývoje zkoumaného národního jazyka.²⁾

Při zkoumání vývoje českého národního jazyka je třeba přihlížet k různostem zákonitostí jeho vývoje v různých hospodářsko-sociálních podmínkách, které způsobily jednak integraci, jednak diferenciaci jazykového vývoje. Pokud jde o dialektické rozrůznění českého jazyka v období předhistorickém, můžeme říci s akad. Trávníčkem,³⁾ že byl už dialekticky rozrůzněn v té době, avšak k dnešnímu seskupení nářečí na území českého jazykového celku došlo teprve v době historické, kdy se český jazyk značně vyvíjel a teritoriálně měnil. Není pochyby o tom, že na vytváření dialektického seskupování našich nářečí v době historické měla značný vliv feudální roztržštěnost na samostatné feudální celky (panství, statky, děkanáty, farnosti), v kterých byl zpravidla uzavřený hospodářský a společenský život. Odstředivé síly, působící za feudalismu, způsobily pak na Moravě a ve Slezsku, že zde vznikly stupňovité přechody,⁴⁾ jejichž vznik byl podmíněn pohybem obyvatelstva z jednoho feudálního celku do feudálního celku druhého. Nelze tu dále opomíjet skutečnost, že v epoše feudalismu vznikla sice na Moravě nářeční diferenciacie v důsledku roztržštění území na drobné jednotky, ale na druhé straně nelze si neuvědomit, že nad touto nářeční rozrůzněností existoval vyspělý jazykový útvar české národnosti, který měl vedle formy psané také formu mluvenou.⁵⁾

2. K hlubšímu poznání mluvené formy jazyka české národnosti přispívá nám v nemalé míře zkoumání vytváření jazykových hranic, které nám ukazuje jednak průběh jazykových inovací, šířících se ze západního centra českého jazykového celku, jednak průběh starých jazykových jevů. Není nejmenší pochyby o tom, že při zkoumání této otázky má nemenší význam studium vzniku a utváření jazykových hranic na Hranicku, které

¹⁾ K otázkám vývoje českého národního jazyka odkazují na práce akademika Fr. Trávníčka a prof. Jar. Běliče.

²⁾ Srov. Fr. Trávníček, *Úvod do marxistické jazykovědy*, Praha 1954, str. 83; skriptum.

³⁾ Srov. Fr. Trávníček, *Příspěvky k dějinám českého jazyka*, Brno 1927, str. 30—38.

⁴⁾ Srov. Boh. Havránek, *K historické dialektologii*, Slovo a slovesnost XVI (1955), str. 153—159.

⁵⁾ Srov. tamtéž, str. 154.

je spojujícím článkem tří samostatných nářečních oblastí — moravsko-slovenské, lašské a hanácké. Průběh nářečních hranic na tomto území uvnitř českého jazykového celku ukazuje nám nejen existenci jednotlivých nářečních celků (místy větších, místy menších), ale také přechodový ráz celé této oblasti, na níž se vyskytují — vedle početné řady archaismů — jazykové inovace, šířící se ze sousedních nářečních center. Vezmeme-li za dělísko průběh nářečních hranic starých hlásek *ú//ý* a jejich střídnic *ou//ej* a *ó//é* i průběh nářeční hranice *é/í*, vidíme, že se tu tyto nářeční hranice jednak kříží, jednak vedle sebe paralelně probíhají.

Chceme-li pochopit, jaké příčiny působily na průběh těchto nářečních hranic na Hranicku, musíme zkoumat územní rozsah bývalých feudálních panství, statků a farností, které tu vznikly už v době předbělohorské a dotvořily se jako samostatné hospodářské a společenské jednotky v době pobělohorské. Největším z těchto celků bylo panství hranické, které územně vzrostlo po splynutí s panstvím drahotušským. Druhým největším panstvím na Hranicku bylo panství helštýnské (lipnické); jeho hranice byly značně pohyblivé v době předhusitské a bylo rozšířeno zvláště za vlády Voka ze Sovince o některé vesnice (Černotín, Zbrašov, Opatovice, Hluzov). Z dalších panství a statků třeba ještě uvést statek hustopečský, který vznikl rozdrobením bývalého panství starojičínského a sousedil na východní straně s panstvím hranickým. Na jihu to byl dále statek skaličský, který ležel mezi katastrem statku malhotického a dominia kelečského. Z okrajových celků severozápadních třeba uvést panství potštátské a statek spálovský, který vznikl rozdrobením panství potštátského, a z okrajových celků východních to byly dále panství starojičínské a statky lešenský, choryňský a valašskomeziříčský.⁶⁾ V této souvislosti třeba upozornit, že se územní rozsah bývalých panství a statků na Hranicku kryl zpravidla s územním rozsahem děkanátů a farností. V těchto případech se kryje veskrze průběh nářečních hranic s hranicemi bývalých feudálních celků (panství a farností), které tvořily uzavřený hospodářský a společenský celek. Při hlubším studiu průběhu nářečních hranic na Hranicku vidíme dále, že se tu nářeční hranice kryjí také nezřídka s hranicemi farností, které tvořily uvnitř bývalých feudálních panství na Hranicku menší celky a působily tak na vznik malých nářečních jednotek. Tak je tomu na příklad v severní části bývalého panství hranického, v níž vesnice Strítež, Partutovice a Jindřichov vytvořily samostatné farní kurately a nářečně se zřetelně odlišily od ostatních vesnic bývalého panství hranického.

Srovnáme-li tedy dnešní průběh hlavních isogloss jednotlivých nářečních typů na Hranicku s hranicemi bývalých panství, statků a farností,

⁶⁾ Srov. G. Wolny, *Die Markgrafschaft I*, Prerauer Kreis, Brünn 1838. — Lad. Hosák, *Historický místopis*, díl I.—IX., Praha 1933—1938.

vidíme tu nápadné shody.⁷⁾ Avšak nám tu nejde jenom o konstatování průběhu nářečních hranic s hranicemi bývalých panství, statků a farností, nýbrž o vysvětlení jazykových změn, šířících se ze západního centra českého jazykového celku, které působily místy na větší, místy na menší rozsah jazykových hranic.⁸⁾ Nelze totiž opomíjet skutečnost, že se český jazyk vyvíjel nejzřetelněji do konce 16. století, kdy se v něm dokončily mnohé jazykové změny, na příklad úžení *é* v *í*, *ie* v *í*, změna *ú* v *au* v *ou* a pod. Sledujeme-li jazykový vývoj na Hranicku v tomto období, vidíme, že v době přehlásky *a* v *ě* (*e*) vznikly tu celkem dvě základní oblasti: západní a východní. Jejich hranici vytvořila isoglossa *jehně, kuře, mje, t'e, se* / *jahňa, kuřa, mja, t'a, sa*. Vidíme tedy, že jihozápadní část širšího Hranicka, k níž náleží užší Hranicko, Hustopečsko, Lipnicko i Kelečsko, vyvíjelo se v úzké souvislosti se západním centrem českého jazyka (v této oblasti je *jehně, kuře, mje, t'e, se*), kdežto její severovýchodní část, k níž náleží Valašskomeziříčsko, Starojičínsko a Spálovsko, stala se okrajovou oblastí českého jazykového celku (tu jsou tvary původní *jahňa, kuřa, mja, t'a, sa*). K zpevnění této jazykové hranice přispěl nepochybně vznik feudální hranice mezi statkem hustopečským a panstvím starojičínským na straně jedné a vznik hranice mezi panstvím hranickým a statkem spálovským na straně druhé, která vznikla na místě obranného systému, vybudovaného za vlády Přemyslovců. Tento obranný systém táhl ze Spálovska na Starojičínsko.⁹⁾ V dalším jazykovém vývoji na Hranicku mělo rozhodující význam období od 14. století do 16. století. Už při popisu jednotlivých panství a statků na Hranicku mohli jsme vidět, že formování panství drahotušského a hranického, které mělo vyspělejší feudální strukturu v době předbělohorské, zabránilo změně *ú* v *ou* (v *ó*) a *ý* v *ej* (v *é*). Tato změna nepronikla ani na území Hustopečska, Valašskomeziříčska, Starojičínka a Spálovska. Naproti tomu pronikla na území panství kelečského a lipnického, které se vyvíjelo v užší souvislosti se západním centrem českého jazykového celku. Na území bývalého panství lipnického přešla změna *ej, ou* v *é, ó*. Není pochyby o tom, že ke stabilisaci jazykové hranice *ú* a *ý* přispělo zpevnění hranic bývalých feudálních celků hranického, hustopečského, valašskomeziříčského, starojičínského a spálovského v době pobělohorské, kdežto k zpevnění jazykové hranice *ej* a *ou* stabilisace hranic bývalého dominia kelečského a k zpevnění jazykové hranice *é* a *ó* v ne-

⁷⁾ Podrobný popis průběhu nářečních hranic s hranicemi bývalých panství a statků — mimo farností — srov. v m é m čl. *Příspěvek k historické dialektologii Hranicka*, sb. Ad. Kellnerovi, Opava 1954, str. 92—111.

⁸⁾ Otázkou vzniku nářečních hranic obíral se před svou smrtí prof. Ad. K e l l n e r, srov. jeho čl. *K otázce historického formování jazykových hranic*, sb. *Práce a studie linguistické*, Praha 1954, str. 317—327.

⁹⁾ Srov. R o l l e d e r, *Geschichte der Stadt Odrau*, str. 20—24. — Fr. M a r š á l e k, *Zaniklé vsi u Spálova*, *Záhorská kronika* XXV (1947), str. 23.

poslední řadě zpevnění hranic dominia lipnického. Přitom by však nebylo správné tvrdit, že vznik panství hranického se stal už v době předbělohorské nepřekonatelnou překážkou v pronikání ostatních jazykových změn. Tak možno připočíst zvýšené úkonnosti mluvené formy jazyka české národnosti v době předbělohorské proniknutí změny *é* v *í* na území panství hranického — mimo severní okrajové vesnice Jindřichov, Partutovice, Strítež — dále na území panství lipnického a na západní část panství kelečského (t. j. území statku malhotického a všečovického). Nadto pronikly na celé oblasti změny *ó* v *uo* v *ú* a *ie* v *í*, které zasáhly dokonce daleko na východ.¹⁰⁾

3. Z výše uvedeného rozsahu hláskových změn na Hranicku můžeme říci, že v době předbělohorské, kdy byla provedena většina hláskových změn, na příklad *a* v *ě* (*e*), *y* v *ej* (v *é*), *ú* (v *au*) v *ou* (v *ó*), *ó* v *uo* v *ú*, *ie* v *í*, *é* v *í* (*y*), některé z nich pronikly více, jiné zase méně na území Hranicka. Přitom nelze nepřipomenout, že průběh hranic jazykových jevů a změn, na příklad *ú* || *y* ; *ou* || *ej* ; *ó* || *é*, *é* || *í* (*y*), kryje se s hranicemi bývalých feudálních celků. Zachování starých hláskových jevů na Hranicku a jejich změny, k nimž došlo ve zkoumané oblasti, třeba hodnotit s hlediska vývoje vnitřní zákonitosti českého jazyka, k níž došlo v konkrétních historických podmínkách českého jazyka na hranickém pomezí. Uvnitř geografického rozsahu hranic nářečních jevů a hranic bývalých feudálních celků vznikly pak jednotlivé nářeční typy — místy geograficky menší, místy větší — za konkrétních historických a společenských podmínek jako místní obměny českého národního jazyka.¹¹⁾ Studium vzniku nářečí jako strukturních útvarů českého národního jazyka a vlivu mluveného jazyka české národnosti v této oblasti jazykového celku přispívá nepochybně k hlubšímu poznání jazykových poměrů na severovýchodní Moravě a vývoje českého národního jazyka v minulosti. Objasnění vzniku strukturních nářečních útvarů na Hranicku, ležícím v průchodu Moravské brány, ukazuje, že se tu nářečí stala nástrojem myšlení a plně úkonným dorozumívacím prostředkem našeho lidu, žijícího uvnitř uzavřených hranic jednotlivých feudálních celků. Cílem našeho článku bylo tedy ukázat na vznik nářečí na severovýchodní Moravě s hlediska hláskoslovného — opominuli jsme zde ostatní složky mluvnického systému nářečí — a přispět tak aspoň zčásti k řešení otázky, týkající se vývoje českého jazyka v této důležité pomezní oblasti.

¹⁰⁾ Srov. V. V á ž n ý, *Nářečí slovenská*, Čs. vlastivěda III., Praha 1934, str. 233.

¹¹⁾ Podobné jazykové poměry byly v nářeční oblasti dolské; srov. Jar. B ě l i č, *Nářečí dolská na Moravě*, Praha 1954.